
Kulturno-povijesni i politički identitet

Davor Rodin*

Sažetak

Autor obrazlaže tezu o razlici kulturno-povijesnog i političkog identiteta, diferencirajući kulturno-povijesne većine i manjine od političkih *dobitnika* i *gubitnika*. Pritom upozorava na *demokratski paradoks* prema kojem u državi vladaju političke manjine *dobitnika*, a ne političke većine *gubitnika*. U multietničkim društvima, smatra autor, potrebno je razvijati podjednako narodnu kao i političku kulturu, tj., kulturnu i političku toleranciju.

Etnički, kulturno-povijesni i politički identitet *nisu* tri iste stvari. Narodna kultura se razlikuje od političke, dok se etnički identitet može arhaički shvatiti i kao zajednica krvnoga srodstva, o čemu ovdje neće biti govora. Hrvat, kao i Srbin, može biti podjednako liberal, fašist, komunist, konzervativac ili hadezeovac i oba mogu ravnopravno djelovati unutar istoga političkog interesnog bloka. U toj ambivalenciji kulturno-povijesnog i političkog identiteta lebdi status narodnih manjina u postojećim nacionalnim državama. Pritom, kako svi osjećamo, ostaje sporno koji je od ovih dvaju identiteta konstitutivan za odgovor na pitanje: *Tko je građanin države?* Oba ravnopravno, ili jedan više nego drugi? Razmatrajući europsku ideju građanina, Jürgen Gebhard započinje svoju studiju¹ posvećenu tradiciji europskog građanstva riječima Remigiusa od Firence: *Et si non est civis non est homo*. Određujući pojam građanina u tradiciji *polisa*, *Rimskog carstva*, *kršćanstva*, *prosvijećenog građanstva* i na poslijetku *globalizma*, Gebhard pokazuje kako ove historijske tradicije čine sadržaj europske političke kulture te uz sve povijesne transformacije i promjene paradigmi i dalje žive u suvremenom zapadnjačkom političkom životu. U toj diferenciranoj kulturi paralelnih tradicija ništa nije izgubljeno, niti prevladano u višim dijalektičkim jedinstvima, nego na transformirani način kontinuirano živi. S univerzalizacijom ljudskih prava u velikim građanskim revolucijama došlo je do ustavno-pravne identifikacije građanina kao čovjeka različitih svojstava i

*Davor Rodin, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metodologija socijalnih znanosti.

¹Gebhard, Jürgen, Die Idee des Bürgers, *PVS*, XXVI., 1995., str. 350-361.

državljanina kao apstraktnog umnog bića. Ta identifikacija nije dirala u kulturno-povijesni identitet čovjeka. Time što su svi stanovnici države postali jednakopravni politički građani, oni nisu izgubili svoj kulturno-povijesni identitet. Ukinuti su privilegirani staleži, pa su i pripadnici *trećeg* i *četvrtog* staleža postali ravnopravni državljani u okviru novouspostavljenih nacionalnih država, utemeljenih na *narodnom*, a ne više *sangvinističkom* ili *božanskom* suverenitetu. Narod je, kao opće ime za jednakopravne građane države, postao u političkom smislu suveren. Razvitak je brzo pokazao da narod kao suveren nije ni izdaleka homogen poput Boga ili kralja. Narod je veoma slojevita i diferencirana *mnogoglava neman*, kako su govorili prvi teoretičari narodnog suvereniteta.

Svjestan dugotrajnih djelovanja, ne samo kultura različitih slojeva naroda nego i cjelokupne europske političke tradicije, Gebhard realistički zaključuje: “Biti građaninom u smislu pripadnosti državi predstavlja konkretnom čovjeku samo izvanjski identitet”². Uz taj izvanjski identitet, i dalje djeluju njegova posebna “unutrašnja” određenja: imovinsko stanje, vjerska, nacionalna, rasna, lokalna pripadnost, srodstvo, susjedstvo, prijateljstvo, dob, spol pa čak i hereditarna opterećenost i slično. U tom je smislu i etnička pripadnost dio kulturno-povijesnog identiteta, jer zajednica krvnog srodstva kakvu susrećemo u srednjem vijeku ne funkcionira na razini velike narodne zajednice, već jedino na razini preglednih rodovskih i plemenskih zajednica. Sva su ta posebna određenja evidentne konkretizacije pojma čovjeka. Prirodno pravo uzima te diferencije u obzir i inzistira na jednakosti svih državljana pred zakonom, neovisno o njihovom posebnom kulturno-povijesnom identitetu. Prema većini suvremenih ustava, svi državljani imaju jednaka građanska, a to znači i politička prava, ali svatko zna da uz ova ustavna prava djeluju i različite tradicije. One faktički posredstvom javnog mnijenja ograničavaju opću jednakost pred zakonom, iako ustav sa svoje strane štiti ta posebna kulturno-povijesna određenja čovjeka, sve do granice kad ona postaju faktor evidentnog ograničavanja jednakosti svih građana pred zakonom. Plemstvo kao kulturno-povijesni identitet nema u Hrvatskoj više nikakvih političkih ili ustavnih privilegija, niti je seljak ustavno ili politički hendikepiran svojim kmetskim kulturno-povijesnim porijeklom. Pa ipak, ove tradicije mogu posredstvom javnog mnijenja djelovati u prilog pojedinčevim aspiracijama ili protiv njih u političkim procesima. Plemić u komunizmu ima male političke izgleda, a seljak velike, bez obzira na jednakost pred zakonom. Za svoja nerealizirana politička prava pojedinac ne može svaki put ići na ustavni sud. U retoričkom pitanju: Kada će Srbin postati predsjednik Republike Hrvatske, očituje se navedeno stanje stvari. Po Ustavu, kao građanin Republike Hrvatske on to bez daljnega može postati, ali predustavne tradicije i javno mnijenje omogućit će to tek u veoma specifičnoj konstelaciji, ne samo političkih već i drugih okolnosti koje djeluju u pluralističkom civilnom društvu.

²Ibidem, str. 353.

U hrvatskoj je političkoj tradiciji, primjerice, Mažuranić bio upamćen kao *ban pučanin*. On je postao banom mnogo kasnije od općeg ukidanja kmetstva i uspostave univerzalnih građanskih prava. Biti građanin s ustavnim garancijama još uvijek ne mora značiti i biti politički građanin u konkretnom smislu te riječi, jer osim ustavnih garancija postoji i javno mnijenje i različiti slojevi historijske svijesti kao ono “unutrašnje” kojim je konkretizirano, i time limitirano, polje specifično političkog djelovanja. Na posljetku, u pluralnom civilnom društvu svatko sam odlučuje hoće li se angažirati baš u polju politike, ili radije u znanosti, religiji ili industriji. Važna je njegova sigurnost da nije isključen iz političkog polja odlučivanja. O uključivanju može odlučiti sam ili se za to uključivanje mora izboriti u konkretnom političkom procesu rješavanja političkih pitanja. Tu mu sigurnost daje ustav koji, kad je demokratski donesen, nije tek mrtvo slovo na papiru, već sadrži u sebi i potporu javnog mnijenja koje zna da se ustav jednako odnosi na sve kulturno-povijesne identitete u svom okrilju. Ljudska se prava ne mogu dakako iscrpiti u ustavnim pravima, niti su građanska zakonska prava identična ljudskim. Među tim krajnostima apstraktnih ljudskih prava i njihove političke i zakonske konkretizacije zbiva se proces europskog političkog života u rasponu od *ekskluzivnog* grčkog polisa do *inkluzivnog* rimskog prava i najzad *univerzalnog* novovjekovnog građanskog prava. To univerzalno građansko pravo na temeljima demokracije i narodnog suvereniteta ne briše ni tradiciju ni posebne kulture unutar jedne narodne i državne zajednice, već je čuva u formi *običajnog prava, moraliteta i common sensea*. Danas smo suočeni s *globalizacijom* zapadnjačkih ljudskih i građanskih prava, što europeisti nasuprot Habermasu smatraju *a fallacy of misplaced concretnis* (greškom pogrešne konkretizacije). Neovisno o ovim trendovima razvitka treba znati da su ljudska prava ograničena građanskim zakonskim pravima, dok je narodni suverenitet ustavno ograničen. Ljudska prava koja ne bi bila zakonski ograničena otvorila bi put anarhiji. Narodna volja koja ne bi bila ustavno ograničena pretvorila bi narod u gomilu. Naravno, narod nije *singularni subjekt* te ne djeluje nikada homogeno poput božanske ili kraljevske osobe, već interesno podijeljen i ustavno ograničen, a tamo gdje i nema ustava, ili gdje ga se ne poštuje još uvijek djeluju jake tradicije i pluralni identiteti koji poštuju čovjeka kao čovjeka, kao kršćanina, kao susjeda, kao prijatelja.

Upozorimo sada na odnos između političkog identiteta građana u suvremenim demokracijama i kulturno-povijesnog identiteta građana u suvremenim državnim zajednicama. Sa stajališta općeprihvaćenog razumijevanja, nacija se definira kulturno-historijski, a ne sangvinistički. Srbin u Hrvatskoj, ili katolik u Bagdadu moraju moći ostati što žele biti i uz ustavne garancije neometano reproducirati svoj posebni kulturno-historijski identitet. U demokracijama je politička “manjina” drukčije određena: politička manjina i većina, već je rečeno, nije isto što i kulturno-historijska manjina i većina. U demokracijama su političke manjine i političke većine, neovisno o kulturno-povijesnim identitetima, *paradoksalno* istovremeno i *dobitnici i gubitnici*. Politički su identiteti (demokršćanin, komunist, liberal, fašist) definirani

interesima i programima. Državnom vlašću kao *rijetkim dobrom* upravlja uvijek demokratski, tj. većinski legitimirana manjina, dok je većina, tj. biračko tijelo, makako bilo stranački i interesno ili kulturno-povijesno diferencirano, uvijek na gubitničkoj strani, tj. udaljeno od vlasti. Većina na određeni rok legitimira vladavinu manjine te mora biti oprezna da im ta dobitnička manjina vrati mandat u trenutku kad izgubi povjerenje većine, i to u ustavnom roku ili prije njega, ako izgubi povjerenje javnog mnijenja i uđe u vakuum narodne šutnje koji blokira svako djelovanje vlasti. Demokratski, ili većinski legitimirani dobitnici mogu uvijek nanovo pokušati zadržati mandat i nakon isteka njegovog roka, pa u tom slučaju imamo *diktaturu manjine* nad većinom, koja se razrješava u pobuni naroda (građanskom ratu) kao neotuđivom pravu narodnog suverena. U ustavnoj liberalnoj demokraciji vladaju većinski ovlaštene političke manjine, a ne kulturno-historijske ili pak političke većine. S obzirom na taj politički paradoks prema kojem u demokratskoj državi vladaju manjine, a ne većine, postavlja se pitanje, treba li posebno ustavno regulirati prava narodnih manjina kao kolektiviteta i tako ih *politizirati u parapoličke stranke* narodnih manjina, odnosno identiteta, ili ih pak politički neutralizirati, *depolitizirati i getoizirati*. Hermann Lübbe je zastupao tezu da pitanje narodne, vjerske, rasne pripadnosti ili pak imovinsko stanje moraju ostati izvan domene većinskog odlučivanja dakle depolitizirani. To bi, s jedne strane, dovelo do jake redukcije političkog polja djelovanja, a s druge bi građani tih posebnih svojstava ili identiteta bili ustavno isključeni iz političkog odlučivanja o pitanjima koja se tiču njihova posebnog identiteta. Jer, ako katolik ne može kao katolik nastupiti u političkom procesu, jer je njegova vjera privatna stvar, onda je on građanin države samo ako se u djelovanju odrekne svoga posebnog uvjerenja, tj. ako djeluje kao Musilov *čovjek bez svojstava*, što je na poslijetku i konsekvencija Hegelovog filozofsko-pravnog mišljenja. Između posebne ustavne garancije i zaštite kolektivnih prava kulturno-povijesnih identiteta i njihove depolitizacije koju je predlagao Hermann Lübbe, nudi Francuski ustav treće rješenje. Francuski ustav ne poznaje kategoriju kulturno-povijesnih manjina, već se zadovoljava univerzalnom garancijom liste ljudskih i građanskih prava, koja obuhvaća poštivanje političkih prava svakoga pojedinca, bez obzira na njegov kulturno-povijesni identitet. Nacionalno i političko su u Francuza ustavno jedno te isto i svaki se, s obzirom na svoj posebni identitet, mora sam izboriti da mu taj posebni identitet u susretu s javnim mnijenjem ne postane preprekom na putu prema političkim ciljevima. Vjerojatno je razrješenje afere Dreyfus bio onaj događaj koji je pridonio učvršćenju uvjerenja većine francuskih građana da kulturno-povijesna posebnost pojedinca ne može ograničavati njegova politička prava kad je jedanput državljanin Francuske. Nacionalne manjine u demokraciji često pripadaju diferenciranom bloku političke većine gubitnika. Ta gubitnička većina budno prati da obmana kojoj je jedanput medijski nasjela može biti ispravljena u narednom izbornom krugu. Ljudsko je i ustavno građansko pravo pripadnika narodnih manjina i narodne većine u demokraciji da biraju sebi poželjne političke manjine koje će na određeni rok vladati državom i zastupati njihove interese. To, na-

ravno, pretpostavlja povijesnu činjenicu da ni manjinske narodnosti ni većinska kulturno-historijski formirana narodna grupa u državi nije, niti to može biti, interesno homogena već interesno diferencirana. U protivnom bi imao pravo general J. Klein kad kaže da 95-postotna izborna pobjeda nije rezultat demokratskih političkih izbora, već plemensko izjašnjavanje, a mi bismo rekli, svojstvo jednostranačkog totalitarizma.

Narodne manjine naravno nitko ne može dekretom osloboditi njihova povijesnog sjećanja na raznovrsne progone u prošlosti. Narodne manjine iskustveno strahuju da će vječno ostati i politička manjina, umjesto da se boje mnogo realnije opasnosti da pretežno ostaju gubitnička većina. One teško stječu povjerenje u navedeni demokratski paradoks, prema kojem je politički gubitnik uvijek politička većina, koja je nasjela obećanjima neke manjine dobitnika neovisno o narodnoj pripadnosti. Naravno, uvijek postoji opasnost da se pluralistička kvantitativna demokracija izvrne u ideološki homogenizirano jednoulje koje je neprijateljsko prema svakom etničkom i političkom identitetu (proganjati je moguće ne samo pripadnike nacionalnih i vjerskih manjina nego i komuniste, liberale ili fašiste), osim onoga koje samo zastupa. U takvim mračnim stanjima u kojima su sve krave crne, ali ne zato što je zašlo sunce, nego stoga što su ostale uklonjene iz političkog života — nitko se ne osjeća dobro pa tako ni potisnuti politički slojevi većinskog naroda. To nam pokazuje nedavna historija hrvatskog naroda koji je prošao mračna doba monarhofašističke diktature kralja Aleksandra Karadorđevića, fašističku diktaturu Ante Pavelića i diktaturu proletarijata maršala Josipa Broza Tita. S tom bi spoznajom o razlici kulturno-povijesnog i političkog identiteta u okvirima poštivanja nezastarivih ljudskih prava na identitet morali i građani Hrvatske, tj. i pripadnici narodnih manjina i narodna većina, realistički procijeniti svoj položaj i svoje interese u okvirima *ustavne demokracije*. U njenim okvirima oni mogu u otvorenim političkim procesima obogaćivati i razvijati, ne samo svoj kulturno-povijesni već i svoj politički identitet, svoju narodnu i svoju političku kulturu. Na posljetku, kulturno-povijesni identitet ne prejudicira politički, niti politička pripadnost stavlja izvan snage kulturno-povijesni identitet: to su dvije različite stvari, koje su u europskoj tradiciji podjednako i paralelno na specifičan način kultivirane. Čovjek nije jedinstvo svoje narodne i političke pripadnosti u kojem ove razlike nestaju. Razlike među ljudima proizišle su iz procesa rješavanja životnih problema europskog ljudstva, kako to dokumentira europska povijest od polisa do globalizma. One se ne mogu ni ideološki ni metafizički prevladati konstrukcijom nekoga samodovoljnog, svima nadmoćnog etnikuma Germana ili Arijevca, ili nekoga univerzalnog *čovjeka kao čovjeka*, ili *čovjeka bez svojstava*. Povijesno proizvedene razlike među građanima moguće je politički kultivirati na tragu permanentnog procesa diferenciranja i preobražavanja ljudskih u građanska prava. Početnu tezu: *Et si non est civis non est homo* možemo sada i preokrenuti te reći: *Et si non est homo non est civis*. I obje su teze pogrešne, jer nije riječ o čovjeku i građaninu u singularu. Singularna određenja čovjeka samo su recidiv sekularizirane ili antropologizirane teologije. Riječ je o

kollektivnom biću, o *pluralnom entitetu*. Pojedinač se intersubjektivno konstituira i nije nikako emanacija svoje prethodno dane i fiksirane singularne biti (*causa sui*), kako je to slučaj kod bogova i kraljeva. Građanin je rezultat interakcije različitih i nesvodivih pojedinaca, koja ne poznaje granica moguće transformacije. Koegzistencija političkih i narodnih kultura u jedinstvenoj političkoj organizaciji od polisa do novovjekovne države povijesni je dokaz uspješnosti ili neuspješnosti europske strategije reguliranja odnosa među pripadnicima te zagonetne *pluralija tantum* zvane “čovjek”.

Danas su na poslijetku europski narodi, pa onda i Hrvatska, suočeni s procesom transformacije novovjekovnog pojma demokracije kao oblika legitimacije suvereniteta nacionalne države. Europa se ubrzano pretvara u mnogonacionalnu političku cjelinu *sui generis* čiji suverenitet, kako se čini, ne mogu legitimirati ni etničke ni političke većine. Angažirani Europljani danas traže od svojih građana da se postupno odreknu dijelova svog državnog suvereniteta za volju suradnje s drugim suverenim državama u EU. Za građane Hrvatske to prejak podsjeća na Brežnjevljevu doktrinu ograničenog suvereniteta. Ali što znači ograničavanje suvereniteta postojećih nacionalnih država u EU? To znači ograničavanje demokratske narodne volje kao tradicionalnog državnog suverena. Dio suvereniteta trebao bi prijeći na novi politički entitet i njegove institucije, naime, na EU. Ali taj entitet pati od demokratskog deficita jer mu nedostaje i etnička i politička većina. Otuda bujanje nedemokratskih sudskih i birokratskih moći. Stoga se postavlja pitanje, nije li mnogo diskutirani demokratski deficit u EU zapravo pokazatelj kvalitativno nove transformacije političkih odnosa među Europljanima? Ako u Europi nacionalnih država nema mogućnosti stvaranja nadnacionalnih demokratskih većina, onda Europa stoji pred velikim teškoćama koje traže transformaciju naslijeđenog pojma demokracije. Ona, kako se čini, od garanta suvereniteta nacionalne države prerasta u garanta ljudskih prava, neovisno o narodnom i političkom identitetu. Europljani moraju, pretresajući svoju političku prošlost i budućnost, naučiti demokratski odlučivati o svojim ljudskim i građanskim pravima. Ta su prava očigledno šira od nacionalnih i političkih prava i u tom bi se smislu moglo očekivati da su svakom pojedincu, dugoročno gledano, prihvatljivija jer mu pružaju veću sigurnost.

Čini nam se da se Europa nalazi u kritičnoj fazi jednog procesa prelijevanja demokracije od političke forme, koja je legitimirala vlast i suverenitet nacionalne države, u političku formu koja legitimira ljudska i građanska prava u EU. Europljani, naravno, nisu Amerikanci preopterećeni svojom historijom, oni nikada Europu neće shvatiti kao *melting pot* već kao instituciju koja im garantira veća ljudska i građanska prava od prethodne narodne države. Na tom će putu demokracija dobiti novi oblik u kojem će zajednički *business* i kultura odigrati onu integrativnu ulogu koju im euroskeptici, imajući na umu postojeći demokratski deficit i nacionalnu državu, danas osporavaju smatrajući da zajednička kultura i *business* nisu dovoljni za formiranje europskog političkog subjekta. Europska demokratska

većina, ako je ikada bude, odlučivat će o tome što su prava pojedinaca, jer izgleda da jedino to može biti novi sadržaj europske demokratske forme. Ako se, pak, pokaže da demokratska forma ne može apsorbirati taj heterogeni politički i etnički sadržaj onda, naravno, ni s Europom kao djelatnim političkim subjektom ne stoji u skoroj budućnosti dobro. To je danas i u Hrvatskoj temeljno političko pitanje. Odgovor na njega težak je i neizvjestan pa daje europskim političarima i intelektualcima dovoljno prostora za preispitivanje svih dosad propuštenih prilika prema Europi kao političkom subjektu koji je sposoban djelovati u suvremenom svijetu i takvim kritičnim situacijama kakve su nastupile s ratom na Balkanu.

Davor Rodin

CULTURAL/HISTORICAL AND POLITICAL IDENTITY

Summary

The author presents the thesis about the difference between the cultural/historical and the political identity by distinguishing the cultural/historical majorities and minorities from the political *winner*s and *loser*s. He points to the *democratic paradox* according to which states are not ruled by the *loser*s' political majorities but by the *winner*s' political minorities. According to the author, in multi-ethnic societies it is necessary to equally develop the popular and the political culture — that is the cultural and political tolerance.